

А.І. Лукашенко

кандидат історичних наук,

доцент кафедри країнознавства та міжнародного туризму

Київського міжнародного університету

ХРИСТИЯНСЬКИЙ ДУАЛІЗМ І ЙОГО ВПЛИВ НА ФОРМУВАННЯ СПЕЦИФІКИ ПОЛІТИЧНОЇ СФЕРИ ПОВСЯКДЕННОГО ЖИТТЯ СУСПІЛЬСТВА (I–XI СТ.)

У статті простежено специфіку впливу християнської ідеології на формування політичної системи доби раннього середньовіччя. Також з'ясовано особливості духовно-політичного симбіозу та його впливу на повсякденне життя суспільства. Виявлено створену правлячою духовно-політичною елітою систему правопорядку.

Ключові слова: Церква, християнський дуалізм, влада, християнізація, імперія, католицизм, православ'я.

Проблема влади і релігійності завжди була *актуальною* не тільки в наукових колах, але й серед широких верств населення. Моральне обличчя політичної еліти завжди цікавило і цікавить громадськість. У період глобалізаційних процесів у світі та державотворчих перетурбацій в Україні актуальним є вивчення витоків християнського вчення, на основі якого і будувалася політична влада. Саме на ранньохристиянській інтерпретації святого письма створювалася тогочасна вертикаль влади, принципи якої можна відстежити і понині.

Дослідженню згаданої проблематики присвячено чимало праць когорти дослідників. Так, питання політичної влади в системі координат християнства розглядали Августин Блажений, Тертуліан. Аналізом впливу духовного начала на повсякденну історію, зокрема – на політичну еліту та Церкву, займалися такі вчені, як Ж. ле Гофф, А. Гуревич, Н. Тальберг, А. Шураки, М. Еліаде, Ж. Мінуа та ін. [1]. Проте нині залишається відкритим питання механізму використання Церквою та

світською елітою ідеології християнського дуалізму. Тому *мета* даної статті і полягає у виявленні основних методів і прийомів експлуатації ідеології християнського дуалізму в становленні могутнього інституту світської та духовної влади.

Переходячи до розгляду світської влади, для початку розглянемо правову основу, у межах якої існувало тогочасне суспільство. Власне саме юридичне поле чітко відображає сутність моделі духовно-світського симбіозу влади. А юридичні засади, у свою чергу, формувалися на основі світоглядних християнських поглядів, стрижневою ідеєю котрих є дуалізм. Так, загальний характер права, як і всіх інших життєвих компонентів, у середні віки у великій мірі визначався християнським вченням. Церква була провідником демократичної концепції права, що мала біблійну основу, а саме – спиралася на послання апостола Павла. Його теорія божественного права висувала тезу про загальне панування закону, встановленого Богом. Акт хрещення, перетворення «тваринної людини» в християнина, вірного члена церкви, сприймався як нове народження. Член товариства вже не *homo naturalis*, а *homo christianus*. Хрещення, що являло собою особливий спосіб інституціоналізації індивіда в середньовічних колективах, накладало на нього правові зобов'язання, порушити які він не міг, але участі в створенні яких він не брав. Право взагалі не створюється людьми, воно – встановлюється Богом (*lex est donum Dei*). Члени Церкви як спільнота вірних, яка охоплює і духовенство, і мирян, не рівні між собою: духовенство стоїть вище мирян, у середовищі яких знову-таки немає рівності, бо в усіх них – різні «заслуги» перед Богом, хоча за природою люди всі рівні. Ієрархія заслуг і служб допускає неоднакові права індивідів. Становище людини в суспільстві ґрунтується на його службі. Вище положення займає Богом встановлений монарх, а людське тіло – мікрокосм – душею, так і політичним тілом управляє монарх, ставлення якого до підданих можна вподібнити ставленню голови до членів. Влада

монарха не залежить від волі керованих. Він підпорядкований одному Богу і служить тільки йому. Але Церква наголошувала, що монарх Божою милістю несе відповідальність перед нею, бо лише Церква сповіщає Божу волю. Государ не пов'язаний жодними земними законами. Усі піддані отримують закон від государя і зобов'язані йому цілком коритися як особі, що отримала помазання Боже. Злочин проти государя – зрада і гріх, тм самим злочинець ображав представлену в монарху Божественну силу.

Так, саме це давало змогу насаджувати власні порядки й управляти масами. Наприклад, у зв'язку з масовим закріпаченням селян на початку IX ст., посилювалися масові хвилювання. При Карлі Великому і його наступниках було прийнято низку постанов проти бунтівних селян. Капітулярій 810-811 рр., погрожував озброєним селянам, що збирали свої ополчення. Капітулярій «Про справи, що розглядалися з єпископами і абатами від 811 року» був спрямований проти змов озброєних осіб. Капітулярій 821 року вимагав від сеньйорів, щоб вони перешкоджали їх закріпаченим боротися з господарями. Приблизно тоді ж було прийнято Диденгофський капітулярій, про який ідеться нижче: «Щодо змов, хто б не осмілювався їх організувати, якою б клятвою вони не скріплялися, ми виносимо потрібне рішення. По-перше, де б унаслідок цього не було вчинене зло, винуватці цього караються, помічники ж їх караються по одинці, окремо один від одного, бичами і їм вириваються ніздрі. Якщо зло не буде вчинено, то все-одно вони караються бичами і по черзі виривають один у одного волосся...» [2].

Подібна ситуація склалась і в північній Європі. Про що свідчить такий документальний факт: «І щоб зберегти ці рішення на кожних зборах бунтую чого народу обирали по 1-2 уповноважених, котрі винесли б на загальнодержавне обговорення хвилюючі питання...відрубавши їм руки і ноги,

відіслав до однодумців. Заспокоєні в такий спосіб селяни поспішили повернутись до сільськогосподарських робіт» [3].

Проте водночас у середньовічну добу ми знаходимо джерела, які об'єктивно пояснюють причини повстань і бунтів: «Ми називаємо повстанцями тих, кого самі змусили стати злочинцями. І вони змушені були захищати своє життя, після того як побачили, що абсолютно втратили свободу» [4].

Так, очевидним є таке: не згода, а *безумовний послух, вірність підданих – основний інгредієнт права*. Піддані не можуть впливати на право внаслідок своєї необізнаності і відсутності розуму. Крім того, суверен навіть має верховенство (*dominium*) над власністю підданих і розпоряджається нею в інтересах громади. В основі таких ідей лежала думка про пріоритет загального блага над інтересами індивідів, що і гарантував Государь. Право, як і «суспільне тіло», безсмертне, тоді як людина смертна. Істотним є благо цілого, а не окремого індивіда. Останній мислився цією теорією повністю поглинутим суспільством – великим єдиним організмом, у якому кожен член виконує певну функцію, має власне покликання (*vocatio*). Індивід, отже, не існує сам для себе. Важлива не особистість, а обіймана ним посада, служба, яку він несе. Таким чином, право конкретизується в образі правителя - втіленні ідеї права. *Лише церква компетентна вирішувати, у яких випадках монарх, який зловживав своєю владою, перестає бути Божим ставлеником і слугою*. Відомо, що ідеологи папської теократії намагалися на практиці, і не завжди без успіху, здійснювати ці принципи: така була політика пап Григорія VII та Інокентія III. Однак ідеологи необмеженої монархії Божою милістю стверджували, що король не підвладний Церкві і є земним втіленням Бога. Священна природа влади імператора і короля легко пояснювалась уявленням про те, що спільність людей і влади включає в себе Бога. Знаходимо яскраве підтвердження тотальності духовно-світського синкретизму в насаджуванні

панування: «Хто ввірветься в церкву силою або візьме звідти щось силою або потаємно, або спалить церкву, буде покараний смертю. Таким же чином карається смертю будь-хто, якщо вбе єпископа, пресвітера або диякона. Хто з племені саксонського буде ухилятися від хрещення, не зявиться для здійснення над ним таїнства, буде покараний смертю. Піддається смертній карі кожен, хто порушить вірність королю. Так само буде покараний кожен, хто вб'є свого господаря або господиню» [5].

Христа нерідко зображували як государя. Акти коронації земного правителя незмінно супроводжувалися релігійними ритуалами, конкретно і зримо виражали божественний характер його влади. Оскільки джерелом права вважався Бог, то звідси впливало, що право не може бути несправедливим чи поганим, воно - добро, благо за самою своєю суттю. Право і справедливість - синоніми. Злим, поганим може бути лише порушення права. Подібно до того як зло у світі вважалося недоліком блага, так і несправедливість породжувалася незастосуванням права. При цьому було дотримано всіх зазначених його ознак: право повинне бути розумним, служити благу всіх і належати до компетенції влади, яка його проголошує. Настільки ж невід'ємною ознакою права була його старина. У своїй повноті як ідея право відображене в моральній свідомості, і з неї черпаються ті чи інші правові норми, з якихось причин ще невідомі людям. Право не виробляють знову, його «шукають» і «знаходять».

Так, закони англосаксонського короля Альфреда розпочинаються з довгого вступу, що містить десять заповідей та інші біблійні настанови, а також короткий виклад історії апостолів і рішення церковних соборів, вселенських і англійських. Власну законодавчу діяльність Альфред оцінює дуже скромно: «Я не наважився записати багато свого, бо не можу передбачити, що саме знайде схвалення в наших наступників».

Ідея про те, що правитель повинен піклуватися про охорону існуючого права, бути милостивим і справедливим, пронизує численні середньовічні «Королівські зеркала», які містили повчання монархам і роблять акцент на їх індивідуальних якостях. Це й природно в епоху, коли королівська влада ідентифікувалася з особистістю государя. Вступаючи на престол, король присягає праву. Ніякого особливого державного права середні віки не знають. Правитель повинен поважати звичай і правити відповідно до нього. Якщо він порушує закон, піддані не повинні підкорятися несправедливості. «Людина зобов'язана чинити опір своєму королю і його судді, коли незабаром той творить зло, і повинен перешкоджати йому всіма способами, навіть якщо він доводиться йому родичем або паном. І цим він не порушує своєї присяги вірності», – зазначало «Саксонське зеркало». Ісидор Севільський наголошував, що король - той, хто чинить по справедливості, – інакше він не король (*Rex eris si recte facies, si non facias, non eris*). Злісне порушення права государем позбавляє його законних підстав влади та звільняє підданих від присяги, яку вони принесли йому. Обов'язок дотримуватися права впливає не з договору, а з уявлення про універсальну силу права, якій усе підпорядковано. Отже, право пов'язує всіх, воно, власне, і є загальним зв'язком людей. Цей принцип докорінно суперечить теократичній концепції, згідно з якою князь стоїть вище закону і підвладний одному Богу.

Проте, отримуючи в певних випадках право опору незаконному правителю або государю, який не виконує своєї законної місії, народ не має права змінювати форму правління; на зміну старому монарху повинен прийти новий. При цьому государ повинен мати спадкові права на престол і отримати згоду на помазання з боку духовенства й здобути підтримку знаті. Підтвердження цього знаходимо в Григорія Турського: «Коли Хлодвіг був у Парижі, то таємно послав до сина Сигіберта (король рипуарських франків), щоб сказати йому:

«Батько твій старий і кульгає на хвору ногу. Якщо він помре, тобі за правом дістанеться разом з нашою дружбою його королівство». Тоді той, сповнений бажання стати правителем, планує батьковбивство... Але за божим правосуддям сам потрапив до ями, котру вирив для свого батька...» [6]. Урешті, за свідченнями Григорія Турського, люди Хлодвіга вбили батьковбивцю, а сам Хлодвіг використав цю ситуацію у власних інтересах, виступивши перед народом убитих ним же лідерів: «Стосовно мене, то я в цій справі не учасник, тому що не можу проливати кров своїх родичів і чинити такі грішні справи. Але якщо вже так сталося, то ось вам моя порада: зверніться до мене, щоб бути під моїм захистом» [7].

Принцип верховенства права та справедливості і незалежності їх від монарха виявлявся в практиці середньовічної юстиції. Так, хоча в Англії судді були на державній службі, вони проявляли незалежність від государя і не перетворювалися на простих виконавців його волі: у випадках, коли закон і звичайне право суперечили волі короля, королівські судді ставали на бік права. Цей же принцип лежав в основі виступів феодалів проти королів, які порушували право і звичай країни. Відомо, що «Велика хартія вольностей» стала наслідком такого виступу англійських баронів і лицарів, що вважався цілком законним і впливав з самої сутності правових порядків в Англії. Внесення в «хартію» постанови про створення комісії з двадцяти п'яти баронів, які не тільки повинні були обмежувати владу короля, але в разі порушення ним «хартії» зобов'язані були витіснити його зі зброєю в руках. З точки зору середньовічної свідомості в понятті законного повстання (*bellum iustum*) не було нічого парадоксального. У нормальних умовах піддані підпорядковані своєму законному государю. Але їх покора виражається не стільки в пасивній слухняності, скільки у вірності. Відмінність вірності (*fidelitas*) від простої покори полягає в наявності певних умов, при яких «вірні» служать своєму пану, і в елементі взаємності: васал

зобов'язаний вірністю панові, а той, у свою чергу, бере на себе зобов'язання перед ним.

Поширена точка зору, що взаємини між сеньйором і васалом будуються на договорі. Однак таке розуміння соціальних зв'язків середньовіччя частково їх модернізує, уподібнюючи феодальні взаємини буржуазному контракту. Насправді, в основі зв'язку вірності і заступництва лежала ідея підпорядкування закону і правителя, і керованих: вірність обох сторін була їхньою вірністю праву. Власне, вони присягали на вірність не тільки один одному, але й тому вищому принципу, якому були підпорядковані. Оскільки право мислилося як старовинне, саме посилення на старовину надавало йому авторитет. «Не зрушуються з місця каменів, які встановив твій батько – вчив монах V століття Вінцент Лерінський. Бо якщо нововведення треба уникати, то давнини слід триматися; якщо нове нечисте, то старе вчення святе». Статичність – основна риса середньовічної свідомості. Ідея розвитку, як ми переконалися вище, йому чужа. Світ не змінюється і не розвивається.

Найдревнішими і найвпливовішими факультетами в середньовічних університетах, разом з богословськими, були юридичні. Рецепція римського права в Європі, породжена цілим комплексом соціальних, економічних і політичних причин, справила величезний вплив на всі боки суспільного життя. Право розумілося не тільки як загальний стан суспільства в цілому, але одночасно і як найважливіша ознака кожного його члена. Люди характеризуються насамперед своїм правовим статусом. Як і у варварському суспільстві, при феодалізмі статус невіддільний від особи. Зазвичай статус був спадковим і від батька діставався синові. Однак він міг бути змінений. Наприклад, селянин, який пішов від сеньйора до міста, отримував особисту свободу і, зробившись бюргером, членом міської громади, цеху, змінював власний статус. Будь-хто з вільних і навіть залежний, принісши омаж - присягу

вірності сеньйору, міг стати лицарем і набував належні лицарству юридичні права. Мирянин, прийнявши священство, вступав до кліру - особливої правової групи, яка користувалася спеціальними привілеями. Тому середньовічні станові та інші правові категорії населення не являли собою застиглих замкнутих каст із забороною переходу із однієї в іншу. Соціально-правова мобільність у феодальному суспільстві була досить велика. Але істотною рисою правового статусу людини в середні віки було те, що статус - успадкований чи набутий - як і раніше залишався безпосередньо пов'язаним з внутрішньою природою людини і, згідно з уявленнями тієї епохи, впливав на його моральний вигляд і суттєві риси його характеру, визначав його сутність. У праві соціальні статуси нерідко описуються в моральних категоріях. Знатних іменують «кращими», «достойними», тоді як простолюдини фігурують під іменем «низьких», «підлих», «гірших». Суспільство, згідно із середньовічним законам, ділилося на «благородних» і «чернь».

Статус людини залежить, насамперед, не від його майнового стану, а від того, якими правами він володіє. Найбідніший дворянин вище найбагатшого городянина, бо гроші і навіть володіння земельною власністю не дають офіційного визнання і широких прав – необхідне благородне походження або монарша милість для того, щоб бути знатним і повноправним. Феодальне суспільство – суспільство станове. При подібних установах щодо права його роль у системі суспільних зв'язків була справді величезна.

Середньовічне право не було внутрішньоузгоджене і давало привід для

різних тлумачень і тяжб. Справедливість не була зорієнтована на істину в сучасному розумінні: істинним вважали те, що було доведено в суді за допомогою клятв і присяг, неухильного дотримання всіх призначених звичаєм процедур. Клятвам, ритуалам, ордаліям і поєдинкам вірили

більше, ніж будь-яким речовим доказам, бо вважали, що в присязі розкривається істина і урочистий акт не може бути виконаний усупереч волі Бога. Найменше відхилення від прийнятої формули означало одне: збився з тексту той, хто не правий, і Бог не допускає, щоб винний виграв тяжбу. Істина могла бути явлена тільки в абсолютно чіткому і нічим не порушеному формалізмі судового процесу. Так, підтвердження цього знаходимо в Законі про ордалії [8]: «Якщо ордалія проводиться водою, то нехай вона буде розігріта до кипіння... Якщо звинувачення просте, то рука повинна бути опущена в воду до зап'ястя, а якщо звинувачення тяжке – то до ліктя» [9]. Як помічаємо, на таких «божественних судах» забувалися деякі християнські істини, зокрема: «Не суди та несудимий будеш»; «Люби ближнього свого як самого себе».

Говорячи про середньовічну фальсифікацію документів, М. Блок наголошує на парадоксі, що полягає в тому, що з поваги до минулого в середні віки прагнули зобразити його не таким, як воно було, а таким, яким воно повинно було б бути. До підробки вдавались і окремі особи, і релігійні та світські установи, які прагнули довести власну респектабельність і законність. Заснування Паризького університету датували ще до часів Карла Великого, а Оксфордський був заснований ще при королі Альфреді, Кембридж – при легендарному Артурі. Унаслідок неісторичності мислення документи підробляли не в стилі того часу, до якого вони нібито належали, а в стилі свого часу.

Середньовічні хроністи незмінно проголошували істину своєю головною метою. Тим часом їх твори нерідко наповнюють фантастичні відомості і вигадки, не кажучи вже про те, що багато чого вони замовчували. Очевидно, істина з тодішньої точки зору являла собою щось інше, ніж наукова істина нового часу: вона повинна була відповідати ідеальним нормам. Релігійний умонастрій епохи сприяв появі пророків, вождів і божих посланців. Люди жили в атмосфері чуда, що

вважалося повсякденною реальністю. Самостійно мисляча особистість була розвинена порівняно слабо, колективна свідомість домінувала над індивідуальним. Віра в слово, зображення, символи була безмежна і не зустрічала жодної критики: за цих умов фальсифікація мала великий успіх.

Легковірність середньовічних людей загальновідома. Віра у вигадки про тварин, які розмовляють і про відвіданих людей нечистою силою, у видіння і чудесні зцілення, поклоніння мощам та іншим священним предметам, схильність пояснювати соціальні явища положенням небесних світил і іншими надприродними знаменнями і багато іншого не дивують, якщо пам'ятати про панування релігійної ідеології, про неучтвю і неграмотність переважної маси населення, про відсутність наукового мислення і регулярних засобів інформації. Тяжке життя забитого селянства неминуче породжувало сподівання на чудесну допомогу. Середньовічні люди вірили не тільки в Страшний суд, який настане в «кінці часів», але й у негайні божі карі і нагороди. Тому, пояснення потребували не чудеса, а їх відсутність.

Так, знаходимо в джерелах: «Усі очікували рішення служителів церкви, щоб підкоритися їм з таким же послухом, якби голос з неба промовляв, оскільки страшила людей пам'ять про лиха минулого часу (Рауль Глабер має на увазі голод 1027 року) А святі місця по всім церковним областям шанувати ..щоб з вечора середі і до ранку понеділка ніхто із смертних не смів будь-що віднімати силою. Тому, хто осмілиться це здійснити – смертна кара, або вигнання» [10].

Отже, симбіоз політичної і духовної влади освятив божественною природою государів і духовних лідерів, а гріховність викорінював винятково у простих смертних. Синтез духовного і політичного передбачав підпорядкування європейських народів єдиній ідеології християнства, завдяки якій можна було маніпулювати населенням, звинувачуючи його в гріховності і обіцяючи рай у потойбічному житті, за

послух реальній земній владі. Так, у дійсності інститут духовної влади перетворився в епіцентр гордині та мирської гонитви за наживою, про що красномовно свідчать наведені вище факти. Система права того часу відображала подвійні стандарти: всездозволеність для церковної та світської влади, яка нехтувала біблійними чеснотами і заповідями, насаджуючи християнство разом із закабаленням населення в систему феодалізму.

Література

1. Минуа Ж. Дьявол / Жорж Минуа. – М. :Астрель, 2004. – 119 с. ; Тальберг Н. История христианской церкви / Н. Тальберг. – К., 2004. – 352 с.; Элиаде М. История веры и религиозных идей. Том 3 : От Магомета до Реформации [Электронный ресурс] / М. Элиаде // Режим доступа: [http://www.gumer.info/bogoslov Buks/Relig/Eliad 4/13.php](http://www.gumer.info/bogoslov Buks/Relig/Eliad 4/13.php;).; Шураки Андре. Жизнь людей Библии / Андре Шураки. – М. : Молодая гвардия, 2004. – 264 с.; Гуревич А. Я. Культура и общество Средневековой Европы / А.Я. Гуревич. - М.,1989. – 256 с.; Августин Блаженный. Сповідь / Августин Блаженный. – К., 1994. – 268 с.; Апологетические сочинения Тертуллиана. Апология: пер. Н. Щеглова. // Отцы и учителя Церкви III века. Антология. – М., 1996. – Т. 1. – 448 с.
2. Диденгофский капитулярый. Из истории средневековой Европы. - М., 1957. – С. 169 – 170.
3. Гийом Жюмьезский. История норманнов. Хрестоматия по истории средних веков / под ред. Н.П. Грацианского, С.Д. Сказкина. – М., 1949. – Т. 1. С. 643 – 644.
4. Сальвиан. О правлении Божьем.Хрестоматия по истории средних веков / Под ред. Н.П. Грацианского, С.Д. Сказкина. – М., 1949. – Т. 1. – С. 80–81.
5. Капитулярый об областях Саксонии. Хрестоматия памятников феодального государства и права стран Европы /под. ред. В.М. Корецкого. – М., 1961. – С. 33–34.

6. Григорій Турський. Історія франків. Війна франків з вестготами. // Хрестоматія по історії середніх віків / Под ред. Н.П. Грацианського, С.Д. Сказкина. – М., 1949. – Т. 1. – С. 107
7. Там само. – С. 109.
8. Ордаля – це суд божий, при якому забобонні середньовічні люди вирішували хто правий, а хто винний, випробовуючи людей фізичними муками, а потім дивилися «що показав Бог».
9. Закон об ордалии. Хрестоматія пам'яток феодального державства і права країн Європи / Под ред. В.М. Корецького. – М., 1961. – С. 491–492.
10. Противодействие феодальным войнам. Хроника Рауля Глабера. Соціальна історія середньовіччя / под ред. Е.А. Косминського, А.Д. Удальцова. – М.; Л., 1927. – Т. 1. – С. 249–250.

The article traced the specific influence of Christian ideology in shaping political system early medieval era. Also found especially spiritual and political symbiosis and its impact on the daily life of society. Discovered created by the ruling spiritual and political elite system of law and order.

Keywords: Church, Christian dualism, power, Christening, empire, Catholicism, Orthodoxy.

В статті прослідковується специфіка впливу християнської ідеології на формування політичної системи епохи раннього середньовіччя. Також виявлені особливості духовно-політичного симбіозу і його впливу на повсякденну життя суспільства. Виявлено створену правлячою духовно-політичною елітою систему правопорядку.

Ключевые слова: Церковь, христианский дуализм, власть, христианизация, империя, католицизм, православие.